

BİBLİYOGRAFYA :

Fihrist-i Binâhâ-yı Târîhî ve Emâkîn-i Bâstâ-ni-yi İrân, Tahran 1345 hş., s. 30-32; Nosratalah Meshkati, *A List of the Historical Sites and Ancient Monuments of Iran* (trc. H. A. S. Pessyan), Tahran, ts., s. 40-42; *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope – P. Ackerman), Tehran, ts., III, 1185-1189; *Architecture of the Islamic World* (ed. G. Michell), London 1984, s. 253-254; R. Hillenbrand, "Safavid Architecture", *CHIr.*, VI, 759-843; J. D. Hoag, *Islam*, Stuttgart 1986, s. 187-188; A. Godard, "Masdjid-é Şāh", *Athâr-é İrân*, II/1, Paris 1937, s. 107 vd.; D. Wilber, "Aspects of the Safavid Ensemble at Isfahan", *IrS*, VII/3-4 (1974), s. 406-415; R. D. McChesney, "Four Sources on Shah Abbas's Building of Isfahan", *Muqarnas*, V, Leiden 1988, s. 103-134; VIII (1991), s. 137; Süsen Bâbâyî, "İsfahân, Mescid-i İmâm", *DMBİ*, IX, 198-201.

A. ENGİN BEKSAÇ

MESED SÜRESİ

(bk. TEBBET SÜRESİ).

MESEL

(المثل)

Belli bir kaynaktan
çıkışmış olmakla birlikte
zamanla yaygınlaşarak halka mal olan
anonim özdeyiş, atasözü.

Arapça'da mesel (çoğulu emsâl) "benzemek, benzeri olmak" mânasındaki müsûl kökünden türemiş bir sıfat olup "benzeyen" demektir. Misl ve mesîl de aynı anlamda kullanılır. Mesel ayrıca "sıfat, vasıf, söz, ibret ve kıssa" mânalarına gelir (*Lisânü'l-'Arab*, "msl" md.). Râgıb el-İsfahânî meseli "açıklamak amacıyla benzeri hakkında söylenen söz" şeklinde tanımlamıştır (*el-Müfredât*, "msl" md.). Etimolojisi konusunda başka görüşler de ileri sürülen meselin "örnek" anlamındaki misâlden, "dikilmek" anlamındaki müsûlden veya "benzeşmek" anlamındaki temâsûlden türemiş olması da mümkündür (Ebû Hilâl el-Askerî, I, 11; Meydânî, I, 5-6). Bir meseli vârit olduğu aslî hale benzeyen yeni durum için söylemeye ve kullanmaya "darbû'l-mesel" (darbimesel) dendiği gibi açıklama ve pekiştirme amacıyla söz arasında mesel ve vecize zikretmeye de "irsâl-i mesel" adı verilir. Her meselin, ilkin hakkında söylendiği aslî haliyle (mevrid) buna benzeyen ve daha sonra ortaya çıkan ikinci hali (madrib) vardır. Bu sebeple mesel "madribi mevridine benzeyen yaygın özdeyiş" olarak da tarif edilmiştir. Benzerlik ilgisine dayanan mesel öncelikle muayyen bir durum veya ha-

dise için söylenerek doğar, daha sonra insanlar arasında yaygınlaşıp ona benzeyen her durum için söylenir. Bir meseli diğer söz çeşitlerinden ayıran temel vasıflar lafzının kısa, anlamının doğru, aynı zamanda yaygın ve anonim olması, formunun da değişmez, klişe söz niteliğinde bulunmasıdır. Meselin bu temel unsurlar dikkate alınarak yapılacak tanımı şöyle olabilir: Mesel, atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini değişmez kalıp ve klişeleşmiş özlü sözlerle öğüt ve hüküm içerecek biçimde yansıtan, lafzı ve anlamı beğenilerle nesilden nesile aktarılan, çoğunlukla aslî durumuna benzeyen halleri açıklamak ve örneklemek amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki özdeyiştir. Ancak bu unsurların bir kısmını kendinde toplayan ve bazı emsal kitaplarında mesel ya da mesel gibi kabul edilerek yer verilen birçok türe de rastlanmaktadır. Bunlar hikmet (vecize, kelâmıkıbar), deyim, mükennâ, mübennâ, tağlib tesniyesi, "ef'alü min ..." formu ve benzerleridir.

Türkçe'de vecize (özdeyiş, özlü söz) ve kelâmıkıbar diye adlandırılan hikmetle mesel arasında şu farklar belirlenmiştir: Hikmet çoğunlukla öğüt ve ders vermek amacıyla peygamber, filozof, düşünür, şair, edip, hatip, âlim gibi seçkin zümreye mensup bir kişi tarafından söylenmiş olan, bir hayat tecrübesini dile getiren özlü sözdür; meselin ayırıcı niteliği ise belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla yaygınlaşıp halka mal olarak anonim hale gelmesidir. Bu sebeple hikmet mesel kadar yaygın değildir ve aslında mesel hikmetin yaygınlık kazanarak anonimleşmiş şeklidir. Hikmet daima doğru görüş içerirken mesel içermeyebilir; hikmetin esasî mânâ doğruluğu, meselin esasî teşbihtir. Mesel daima veciz olurken hikmet olmayabilir. Meselde amaç kanıt olarak söylenmesi, hikmetin amacı ise öğüt ve irşaddır (Abdülmeccid Âbidîn, s. 16-20; Emîl Bedî Ya'kûb, I, 23-24).

Deyim (meselî tâbir, taklidi ibare) mesel gibi hüküm taşımadığı gibi bağımsız cümle de değildir. "Sübânallah, elhamdülillâh, ehlen ve sehlen, rahimehullah, lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh, lillâhi derruh, leanehullah" gibi günlük hayatta, ibadetlerde, selâm, tâziye, tebrik vb.nde kullanılan klişelere de klasik emsal kitaplarında yer verilmiştir. Halbuki bunlar meselde esas olan teşbihi içermez. Bazı dua klişelerini *Kitâbü'l-Emsâl*'ine ilk karıştıran kişi Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm olup (ö.

224/838) daha sonra gelen emsal müellifleri de onu izlemişlerdir. Bunlar gibi "ebû'l-eşbâl (arslan), ebû ca'de (kurt), ebû hâlid (köpek), ebû osman (yılan), ebû sâbir (tuz); ümmü'l-kurâ (Mekke), ümmü'l-kırâ (ateş)" gibi mecazi analık-babalık bildiren ve "mükennâ" adı verilen deyişler; "ibnû's-sebîl (yolcu), ibnû's-sehâb (yağmur), bintü'l-ayn (gözyaşı), bintü'l-Yemen (kahve)" gibi mecazi oğulluk-kızlık bildiren ve "mübennâ" adı verilen ifadeler; "Ömereyn (Hz. Ömer ve Ebû Bekir), "kamereyn" (ay ve güneş) gibi mecazi anlam bildiren tağlib tesniyelerine bazı klasik emsal kitaplarında yer verilmiştir. Ebû Hilâl el-Askerî bu deyişleri emsal arasında sayarken (*Cemheretü'l-emsâl*, I, 25-48) Hamza el-İsfahânî onları ayrı bölüm ve başlıklar altında incelemiştir (*ed-Dürretü'l-fâhire*, II, 471). Çağdaş yazarlardan Abdülmeccid Âbidîn bunları emsalden saymış (*el-Emsâl*, s. 105-107), Abdülmeccid Katâmî ise bu görüşü benimsememiştir (*el-Emsâlü'l-'Arabiyye*, s. 23-27). Gerçekte eski müelliflerden hiçbir emsal gibi kullanılmasına rağmen tağlib tesniyelerini emsal kapsamında görmemiştir. Seâlibî de "gurâbu Nûh, seffinetü Nûh, makâmu İbrâhîm, kamîsu Yûsuf, zi'bü Yûsuf" gibi isim tamlamalarını da emsalden saymıştır (*Şimârü'l-kulûb*, s. 39-46). Halbuki bunlar teşbih esasına dayanmadığı gibi icâz vasfına da sahip değildir, çünkü icâz terkiplerin değil cümlelerin özelliğidir. Bu bakımdan sözü edilen terkipleri mesel değil mesel materyali olarak kabul etmek daha isabetli görülmüştür (Abdülmeccid Katâmî, s. 27). Yine özellikle soyut fikirleri somut tablolar ve örnekler halinde açıklamak amacıyla "meşelü ..., ke-meşeli ..." gibi formlarda zikredilen, çoğunlukla uzun olan ve "kıyasî mesel" adı verilen tür de mesel tanımının kapsamına girmemektedir. Bu meseller Kur'an ve hadise özgü ifadeler olup bazı müslüman edipler de onlardan esinlenerek bu nevi deyişler üretmişlerdir. Hz. Ali'nin bazı emsali böyledir.

Arap edebiyatında meseller yapılarına göre sâir, kıyasî ve hurafî mesel şeklinde üçe ayrılmıştır. Sâir meseller yaygın ve veciz olan kısmı teşkil eder. Mesel denince ilk aklı gelen bunlar olup atasözü karşılığıdır. Kur'an'a ve hadise özgü emsal üslûplarından olan kıyasî meseller soyut kavramları tasvir, teşbih ve temsil yoluyla açıklayan, fikir derinliğine sahip bulunan uzun tasvir ifadeleri olup "meşelü ..., ke-meşeli ..., keenne, kemâ ..." gibi teşbih edatları içerir. Hurafî mesel-

ler çoğunlukla hayvanlar olmak üzere insanların dışındaki varlıkların dilinden aktarılan ve eğitime, ahlâkî ders ve öğüt verme veya mizah ve latife amacıyla kurgulanmış küçük sembolik hikâyelerdir (fabl). Bunların bir kısmı Araplar arasında hayvanlarla ilgili yaygın hikâyelerle huraff inançlara dayanır; *كطالب القرن فجدعت أذنه* (Boynuz peşindeyken kulağından olana benze-miş) meseli gibi (Hamza el-İsfahânî, II, 554). *Kelîle ve Dimne*'deki hayvan hikâyeleri ile La Fontaine'nin fablileri bu türdendir. Bu nevi meseller arasında -İncil'deki Hz. İsa mesellerinde olduğu gibi- insanların dilinden anlatılanlar da vardır (Emîl Bedî' Ya'kûb, I, 19).

Şekil olarak mesellerin çoğu benzetme esasına dayanan ve teşbih edatını açık şekilde almayan istiâre-i temsiliyye biçiminde olmakla birlikte açık teşbih ve kinaye formlarında, "ef'alü min ..." (mukayese) kalıbıyla, secili veya cinaslı, "eb, ümm, ibn, bint, ahû, zû, zât" kelimeleri ve diğer isimlerle oluşmuş isim tamlaması şeklinde gelenler, sayı ifadesi içeren bir yapı gösterenler vardır: *كالبقرة تكسو غيرها* "أجود من حاتم" (İğne gibidir. Başkasını giydirir, kendisi çıplaktır: teşbih), "أجود من حاتم" (... Hâtîm [-i Tâî] den daha cömert: ef'alü min), "حاطب ليل" (Gece [karanlığında] odun toplayan: isim tamlaması), "من أجمل" (Güzel söz söyleyen güzel söz işitir: secili), "من جد وجد" (Araplar bu-lur: cinaslı) gibi.

İlk kullanıldığı durum (mevrid) itibarıyla meseller şu kısımlara ayrılır: a) Bir hadiseden doğan ve o hadise sonunda söylenip yaygınlaşan meseller. Aslı, bilge kişi Şenn'in (b. Efsâ) uzun aramalar sonunda tam dengi olarak bulduğu Tabaka isimli kızla evlenmesi ve birbirine tam denk düşmeleriyle ilgili olan, birbirine uygun düşen her şey için söylenen "وافق شئ طبقة" (Şenn Tabaka ile uyuştu) meseliyle aslı, bir yaz günü yaşlı ve zengin kocasından boşanarak genç ve yoksul biriyile evlenen ve eski kocasına süt istemeye gidince bu söze muhatap olan bir kadın hakkında söylenmişken bir şeyin fırsatını kaçıran herkes için kullanılan "الصيف ضيقت اللبن" (Sen sütü yazın kaybetmişsin) meseli gibi. b) Bir kıssa hakkında rivayet edilen meseller: Câhiliye dönemi savaşları (eyyâmü'l-Arab) ve haberleriyle ilgili olanlar gibi. c) Kur'an'dan doğan meseller (emsâlü'l-Kur'an): "أقرب من حبل الوريد" (Şah damarından daha yakın), "أوهن من بيت العنكبوت" (Örümceğin evinden daha dayanıksız) gibi. d) Hadislerden çıkan meseller (emsâlü'l-hadîs): "إياكم وخضراء الدمن" (Çöplüklerin yeşil-

liklerinden [kötü muhitte yetişen kadınlardan] sakının) gibi. e) Teşbihten doğan meseller. Bu kısımda özellikle "ef'alü min ..." mukayese formu yaygın olarak kullanılır. f) Aslı kinaye olan meseller: "Kendi gözündeki mertliği görmez, başkalarının gözündeki çöpe dikkat eder" meseli gibi.

Meseller zaman itibarıyla Câhiliye ve İslâm dönemleriyle müvelled kısımlarına ayrılır. Şiirden doğan mesellerin bir beytin tamamı, ilk veya son mısraı, her iki mısraı mesel olan türleri olduğu gibi bir beyitte ikiden fazla mesel olan neveleri de vardır. Başta Zühre b. Ebû Sülmâ, Ebû'l-Atâhiye, Sâlih b. Abdülkuddûs, Ebû Temmâm, Mütenebbî, Ebû'l-Alâ el-Maarrî ve Ahmed Şevki olmak üzere birçok Arap şairinin beyit ve mısraları yaygınlaşmış mesel haline gelmiştir. Ebû'l-Esved ed-Düellî'nin, "لا تنه عن خلق وتأتي مثله، عار عليك إذا فعلت عظيم" (Benzerini kendin yapıp dururken bir kötü huydan başkasını menetme; bunu yapman senin için büyük bir ayıptır) beytiyle Lebîd b. Rebîa'nın her mısraı ayrı bir mesel olan, "ألا كل شيء ما خلا الله باطل، وكل نعيم لا محالة زائل" (Dikkat et! Allah'ın dışındaki her şey bätildir; her nimet de hiç şüphesiz yok olmaya mahkûmdur) beyti gibi. Bu tür beyit ve mısralar "el-ebyatü's-sâire" vb. adlar altında müstakil eserlerde toplanmıştır. Bu meselleri şairlerin kendilerinin mi icat ettiği yoksa önceden mevcut olup şiir kalıplarına onların mı döktüğü sorusuna kesin cevap bulmak kolay değildir. Bazı şairlerin mevcut meselleri şiirlerine tazmin ettikleri bilinmektedir. Sükerî ve Ueyne b. Minhâl'e *el-Ebyâtü's-sâ'ire* adlı derlemeler nisbet edildiği gibi Sâhib b. Abbâd da *el-Emsâlü's-sâ'ire min ş'i'ri'l-Mütenebbî*'yi telif etmiştir. İbşihî'nin *el-Müsteşraf*'ında (s. 27 vd.), İmru'lkays b. Hucr, Tarafe b. Abd, Lebîd, Ferezdak, Mutî b. İyâs gibi şairlere ait bu türden bazı beyitlere yer verilmiştir. Bu nevi beyitlerle ilgili olarak modern çağda da birçok araştırma ve inceleme yapılmıştır (*El²* [Fr.], VI, 813).

Doğu milletleri Batılılar'a göre daha çok mesel ve hikmetlere sahiptir; çünkü bunlar Doğu'da ortaya çıkıp yayılan semavî din ve kitapların, peygamberlerin söz, vasiyet ve hikmetlerine dayanır. Özdeyişler Araplar'da daha çoktur. Fars asıllı Hamza el-İsfahânî, Arap mesellerinin Fars mesellerinin on katı olduğunu, Ebû Ubeyde'nin Ahmed b. Saîd el-Bâhilî'ye 14.000 Arap meseli rivayet ettiğini kaydeder (*ed-Dürratü'l-fâhire*, I, 3). Araplar'ın ümmî olması ve derleyip yazıya geçirememeleri sebebiyle mesellerin çoğu kaybolmuş, za-

manımıza sadece 6000 kadarı ulaşabilmiştir. Arap mesellerinin fazla olmasının diğer bir sebebi de çoğunun aslının şiire dayanmasıdır. Nitekim kasidelerinin hepsi mesel olan şairler vardır. Ebû'l-Atâhiye'nin "Zâtü'l-emsâl" adlı kasidesinin (urcûze) 4000 mesel içerdiği kaydedilir (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, IV, 36).

Arap mesellerinde birçok şahıs meşhur vasıflarıyla mesel konusu olmuştur. Belâgatta Kus (b. Sâide), hitâbette Sahbân (el-Vâilî); cömertlikte Hâtîm (et-Tâî), Ma'n (b. Zâide), Kâ'b (b. Mâme), Herim (b. Sinân); ahmaklıkta Duğa, Emevî Irak Valisi Yûsuf (b. Ömer es-Sekafî), Cuhâ, Ebû Gabşân, Hecerliler; sözünden caymada Urkûb; pişmanlıkta Küseî; düzenbazlıkta Kasîr; cimrilikte Mâdir; iyiliğe karşı kötülük görmekte Sinimmâr; hilimde Ahnef (b. Kays); hızlı koşmada Şenferâ, Süleyk; ifade âcizliğinde Bâkıl; vefakârlıkta Semev'el el-Ezdî gibi. Bu tür meseller arasında *أخرق* "من ناقضة غزلها" (Dokuduğunu bozan kadından daha ahmak) meseli (Hamza el-İsfahânî, I, 204) Kur'an'da, "İpliğini sağlamca bük-tükten sonra çözüp bozan kadın gibi olmayın" şeklinde geçmektedir (en-Nahl 16/92). İslâm dünyasında kullanılan bazı mesellerle Yunan mitolojisinde yer alan özdeyişler arasında benzerlikler göze çarpmaktadır (krş. a.g.e., I, 204, 431; *Nouveau Larousse illustrée*, "Pénélope", "Sysyphe" md.leri). Kimin kimi etkilediği kesin olarak bilinmeyen Arap kültürünün de dahil olduğu evrensel kültüre mal olmuş birçok mesel mevcuttur: "Duvarların kulakları vardır" (Meydânî, I, 88); "Yerin kulağı vardır"; "Kurdu an, sopayı hâzır" (a.g.e., I, 88); "Örs isen dayan, çekiç isen acır" (a.g.e., I, 89); "Yalancıyan hâfızan kuvvetli olmalıdır" (a.g.e., I, 74); "Başkası için kazdığı çukura kendisi düşen" (a.g.e., II, 297) vb. Arap, Fransız ve Türk kültürü gibi çeşitli kültürlerde ortak olan aynı veya yakın mesellerin aslını belirlemek güçtür. Arap meselleri arasında kadim dinî toplulukların yaydığı, özellikle İncil ve Tevrat'ta benzerleri bulunan örneklerle de rastlanmaktadır: "Koyun postunda kurt" (Matta, 7/15; a.g.e., I, 146); "Dikenden üzüm (incir) toplanmaz" (Matta, 7/16; a.g.e., I, 52; Ebû Hilâl el-Askerî, I, 680); "Sineği süzüyor ama deveyi yutuyor" (Matta, 23/24; a.g.e., II, 259); "Rab korkusu bilginin başlangıcıdır" (Re'sü'l-hikmeti mehâfetullah) (Süleyman'ın Meselleri, 31/1-7); "Ne ekersen onu biçersin" (Galatyalılar, 6/7; a.g.e., II, 317); "Başkasının gözündeki çöpü görür de kendi gözündeki mertliği seçemez"

(Matta, 7/3; Luka, 6/41); “Devenin iğne deliğinden geçmesi” (Matta, 19/24; Markos, 10/25; Luka, 28/25; el-A'râf 7/40); “Yel eken kasırga biçer” (Hoşea, 8/7) gibi.

Arap mesellerinde bazı özellikleriyle meşhur olmuş insanlar gibi birçok hayvan, kuş vb. de belirgin özellikleriyle mesel konusu haline gelmiştir. Arslan cesaret, kurt düşmanlık, gaddarlık, çita (feh) uyku, kirpi uykusuzluk, yılan ve timsah zalimlik, keler ve tilki kurnazlık, kartal ve akbaba uzağı görme, karınca biriktirme, maymun taklit, karga korkaklık, sırtlan aptallık, deve kin ve kıskançlık sembolü olarak anılır. Aynı şekilde çöl ağaç ve bitkisiyle birçok dağ, ova, vadi ve şehir adı Arap mesellerinde belirgin özellikleriyle malzeme olarak kullanılır. Bu tür mesellerin bir kısmı için uydurulan hikâyeler fabl halini almıştır.

Başta Câhiliye meselleri olmak üzere birçok Arap meselinin hikâyesi vardır. Bunların bir kısmı gerçek tarihî olaylardır; Yevmü Halîme, Yevmü'l-Besûs, Yevmü Dâhis ve Yevmü Gabrâ gibi Araplar'ın İslâm'dan önceki dönemde meydana gelmiş savaşlarıyla (eyyâmü'l-Arab) ilgili meseller bu türdendir. Bu hikâyeler meselin anlaşılması ve Arap tarihi açısından önem taşır. Bir kısım meselin hikâyesi zamanla unutulmuş, onların yerine duruma uygun yeni hikâyeler uydurulmuştur. Bazı mesellerin ilk kaynaklar tarafından farklı şekilde rivayet edilmesi ve yorumlanması uydurma olayını teyit etmektedir (krş. Mufaddal b. Seleme, mesel nr. 93; Meydânî, II, 359-360). Arap mesellerinin çoğu yaygın olmakla birlikte yalnız bir yörede tanınip anlaşılan meseller de çoktur. Emsal kitaplarında bunların birçoğunun yerine işaret edilmiştir. Bunlar arasında başta Medine olmak üzere Mekke, Basra, Kûfe, Vâsıt, Humus gibi şehirler bulunmaktadır (Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm, s. 1070; Hamza el-İsfahânî, I, 56, 224, 340, 379, 443; Meydânî, I, 147, 156).

Câhiliye dönemine ait mesellerin tesbiti için belirlenen kriterlerden biri meselin Eksem b. Sayfî, Âmir b. Zarib el-Advânî, Evs b. Hârise gibi Câhiliye devri insanlarına nisbet edilmesi veya içinde Câhiliye dönemine ait şahıs adlarının geçmesidir. Câhiliye savaş, haber ve olayları (eyyâm, ahbâr), âdet ve inançlarıyla ilgili olarak söylenmiş meseller de aynı grup içinde yer alır. Bundan başka çöl hayatı, çöl hayvanı ve bitkilerine dair meseller de çoğunlukla bu devreye aittir. Evâil türü eserlerle emsal kitaplarında meseli ilk söyleyenin Câhiliye dönemine ait olduğu-

nun belirtilmesi de bu kriterler arasındadır. Şarkiyatçılara göre Câhiliye mesellerine ait hikâyelerin ekserisi, Şiî karşıtı eğilimlerin tahrik ettiği Arapçılık hareketinin gündeme getirdiği kadîm Araplar'a ait eyyâm ve ahbâr tartışmaları bağlamında II. (VIII.) yüzyılın kıssacı geleneği ortamında yeniden üretilmiş veya uydurulmuştur (krş. *El² [Fr.]*, VI, 806).

Meselin âyet, hadis, sahâbe ve tâbiîn sözüne dayanması veya onlardan doğması bu mesellerin İslâm dönemine ait olduğunu göstergesidir. Âyet ve hadisler dâyanan çok sayıda mesel bulunduğu gibi başta Hz. Ali olmak üzere dört halife, İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Muâviye, Amr b. Âs, Ebû'd-Derdâ, Mus'ab b. Zübeyr, Ahnef b. Kays, İbrâhim en-Nehaî, Hâlid b. Safvân ve Hasan-ı Basrî gibi sahâbe ve tâbiîn mesel halini almış hikmetli sözleri bulunmaktadır. Âyetlere dayanan örneklerden başka, “Bazı ifadeler büyü etkisine sahiptir” (إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا): “Üst el alt elden (veren el alan elden) hayırlıdır” (اليد العليا خير من اليد السفلى) mesellerini de hadis metinleri oluşturmaktadır. “Kader gerçekleşince göz görmez hale gelir” (إِذَا جَاءَ الْقَدْرُ عَشِيَ) (Krş. meseli Abdullah b. Abbas'a, “Kadınlar şeytanın tuzaklarıdır” (النساء حيال) meseli de Abdullah b. Mes'ûd'a nisbet edilmiştir. Hz. Ali'nin mesel haline gelmiş özdeyişleri Şerîf er-Radî'nin derlediği *Nehcû'l-belâğ'a* da yer aldığı gibi İbn Kuteybe *‘Uyûnü'l-ahbâr*'ının 50. bölümünde Hz. Ali'ye ait 100 kadar özdeyişi toplamış, bunlar Farsça ve Türkçe'ye de tercüme edilmiştir (Hz. Ali'nin hikmet ve meselleri üzerine yapılan araştırma ve incelemeler için bk. *El [Fr.]*, III, 463-464; *El² [Fr.]*, VI, 808). Meydânî, *Mecma'u'l-emşâl*'inin 30. bölümünü Hz. Peygamber ile dört halife, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'ûd, Ebû'd-Derdâ, Amr b. Âs gibi sahâbilerin mesellerine tahsis etmiştir. İçinde Allah adı geçen dua klişesi halindeki özdeyişler de İslâmî döneme aittir: “بلغ الله بك أكل العصور” (Allah seni ömürlerin en uzununa erişti)sin); “جِدْعُ اللَّهِ مَسَامِحُهُ” (Allah kulaklarını sağır eylesin) gibi. Ayrıca Câhiliye dönemine ait birçok mesel İslâm'ın ruhuna uygun şekle çevrilmiştir. Nitekim Câhiliye mesellerinde geçen kardeş anlayışı İslâmî mesellerde din kardeşine dönüşmüş, “Haklı da olsa haksız da olsa kardeşine yardım et” sözü, “Haklıysa yardım et, haksız ise engelle” şekline bürünmüştür.

Şehirli Araplar için II. (VIII.) yüzyılın yarısına, bedevî Araplar için IV. (X.) yüzyılın sonuna kadar uzanan ve Câhiliye devrin-

den itibaren başlayan dönem ihticâc (iş-tişhâd) dönemi olarak kabul edilmiş, bu asırlarda ortaya çıkan meseller kadîm meseller diye nitelendirilmiştir. Bu yüzyıllarda Araplar melezleşmediği, bu sebeple dilleri bozulmadığı için onların şiirleri ve meselleri kelimelerin anlam ve yapıları ile gramer kurallarını belirlemede şâhid olarak görülmüştür. Bundan sonra söylenen meseller dili bozulmuş melez Araplar'ın (müvelledün) ürününü şeklinde görüldüğünden şâhid olarak kullanılmamıştır. Arabî mesel-müvelled mesel ayırımını ilk yapan müellif Hamza el-İsfahânî olmuştur (ö. 360/971'den önce). İsfahânî, *ed-Dürretü'l-fâhire*'sinin 29. bölümünü bu tür mesellere ayırmış, “ef'alü min ...” formunda müzdevic türünden 440 müvelled meseli açıklamıştır. “İnciden daha nefis, azvay ağacı usâresinden daha acı” demek olan “أنفس من الدّر، و أمر من الصبر” ile, “Kayadan daha duygusuz, zamandan daha zalim” anlamındaki “أقسى من الصخر، و أمدى من الدهر” meselleri bunlardandır. Ebû Hilâl el-Askerî de *Cemheretü'l-emşâl*'inde bazı müvelled mesellere işaret etmekte, Meydânî'nin *Mecma'u'l-emşâl*'inde her bölümün sonunda zikrettiği müvelled meseller 1000'i bulmaktadır. Bu meseller garîb kelimelerin bulunmaması, ibarelerinin yalın olması, seci, izdivaç, tıbâk ve mukabele gibi lafzî sanatlar içermesiyle kadîm mesellerden ayrılır. Müvelled mesellerin fasihi bulunduğu gibi halk meselleri de vardır. Bunlar belli lehçe, yer, şehir ve bölgeye has mahallî meseller olup i'rab ve gramer kurallarına göre söylenmediği için “melhûn” (hatallı) meseller diye anılır ve bu şekilde korunur. Aslında bu mesellerin de fâşih olarak doğduğu, zamanla halkın dilinde yaygınlaşıp bozulduğu kabul edilir. İlk defa Ebû Ubeyd *Kitâbü'l-emşâl*'inde Doğu avam mesellerinden altmış kadarını zikretmiş, daha sonra Ebû İkrime ed-Dabbî, Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, Hamza el-İsfahânî ve Ebû Hilâl el-Askerî onu takip etmişlerdir. Ebû Mansûr es-Seâlibî *et-Temşil ve'l-muḥâḍara*'sında zamanındaki halk mesellerinin bir kısmına, İbn Hişâm el-Lahmî de Ebû Bekir ez-Zübeydî'nin *Laḥnû'l-âmmeh*'sine yazdığı reddiyede bazı Endülüs halk mesellerine yer vermiştir. Çağımızda Lübnan, Beyrut, Mısır, Bağdat, Basra, Suriye, Ürdün, Filistin gibi yer ve yörelere ait birçok Arap halk meseli koleksiyonu meydana getirilmiştir.

Mesellerin filolojik ve edebî özelliklerinin başında değişmez kalıp ve klişeleşmiş ifade olmaları gelir. Meselin aslî formu

ne ise her yerde ve herkes tarafından bu form korunarak tekrar edilir. Onun formu cinsiyete ve sayıya göre değiştirilemez. “الصيف ضيّعت اللبن” (Sen sütü yazın kaybetmişsin) meseli erkeğe, ikile (tesniye) ve çoğula göre değişmez. Hatta mesel lugat, sarf ve nahiv kurallarına aykırı da olsa aynen korunur. Aslı formun korunma zarureti sebebiyle mesellerde lugat ve gramer kurallarına aykırılığa ve kıyas dışı hususlara sıkça rastlanır. Halk mesellerinin tamamına yakını bu türdendir.

Edebî yönden meseller teşbih, istiare, kinaye ve hakikat gibi beyan şekilleri; seci, cinas, tıbâk, mukabele ve izdivaç gibi lafzî sanat neveleri içermeleri dolayısıyla sanatlı nesir türü sayılır. Bunun yanında meseller hikâye, makâme, risâle, roman, kaside gibi müstakil bir nevi olmayıp söz içinde onu örneklemeyle pekiştiren, kanıtlayan, süsleyen, ona değer katan ve makbuliyetini arttıran hazır malzeme niteliğindedir. Soyut fikirleri somut örnek ve benzetmeyle reddedilmez bir gerçek halinde sunarak onların zihinlerde yerleşmesini sağlar. Etkileme, ikna etme, nesilleri iyiye ve güzele yönlendirmedeki inkâr edilemez rolleri sebebiyle başta Kur'an olmak üzere kutsal kitaplarda, peygamberlerin öğüt ve dualarında bolca mevcuttur. Hz. Peygamber'in “cevâmiu'l-kelim” türü hadisleri içinde mesel olanların sayısı az değildir. Hatipler ve sanatlı nesir yazarları kanıtlama ögesi olarak mesele sıkça başvururlar.

Arap mesellerinin toplanmaya başlanması Câhiliye devrine kadar uzanır. Emevîler ve Abbâsîler zamanında meselleri derleyip açıklayan çok sayıda emsal koleksiyonu (kitâbü'l-emsâl) telif edilmiştir. Bu eserler arasında yazarın ilgi alanına göre mesellerin yalnız hikâyelerine ağırlık verenler, yalnız lugat ve gramer boyutunu ele alanlar olduğu gibi bu iki yönü ihtiva edip daha mükemmel bir eser hüviyeti taşıyanlar da vardır. Günümüze ulaşan ilk eser niteliğindeki Mufaddal ed-Dabbî'nin *Kitâbü'l-Emşâl*'i hikâye, Müerric es-Sedûsî'nin *Kitâbü'l-Emşâl*'i lugat açıklamaları ağırlıklı, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-Emşâl*'i ise her iki yöne de ağırlık veren teliflerdir. Emsal kitapları üç aşama geçirmiştir. 1. Risâle halindeki cûzi telif aşaması; Mufaddal b. Seleme'nin *el-Fâhîr fi'l-emşâl*'i ile Müerric es-Sedûsî ve Ebû İkrime ed-Dabbî'nin *Kitâbü'l-Emşâl*'leri gibi. 2. Konulara göre tasnif aşaması. Zorluğu sebebiyle fazla takipçisi bulunmayan bu aşamada Kâsım b. Sellâm'ın eseri önde gelir. 3.

Kapsamlı telif, alfabetik dizim aşaması. En çok bu yöntem benimsenmiş olup Ebû Hilâl el-Askerî, Meydânî ve Zemahşerî'nin eserleri ön sırada yer alır.

Câhiliye devrinden itibaren Mufaddal ed-Dabbî'nin *Kitâbü'l-Emşâl*'ine kadar geçen süreçte yapılmış derlemelerin başlıcaları şöyle özetlenebilir: Câhiliye hükûmâsından ve muammerûndan olan Âmir b. Zarib el-Advânî, bir Himyer kralına yalnız kendisine göre amel ettiği bir bilgi hazinesine sahip olduğunu ve onu kendisine arzedeceğini söylediği nakledilmiştir (Ebû Hâtım es-Sicistânî, s. 61-63; Ebû Hilâl el-Askerî, I, 270-271). Süveyd b. Sâmî, müslüman olmadan önce Resûl-i Ekrem'e kendisinde “Mecelletü Lokmân” bulunduğunu söyleyerek ondan okumuş, Peygamber de beğenmiş ve, “Bu sözler güzel, ancak nezdimdeki ondan daha güzeldir, o da Allah'ın hidayet ve nur kaynağı olarak indirdiği Kur'ân-ı Kerîm'dir” demiştir (Zemahşerî, I, 225). Câhiliye şairlerinden Bîşr b. Ebû Hâzım veya Tırmîmah'a nisbet edilen bir mısradaki kendisinden bir meselin alıntı yapıldığı *Kitâbü Benî Temîm*'den söz edilmektedir (Hamzâ el-İsfahânî, II, 464; Meydânî, I, 203). Arap kralları ile kabile reislerinin vasiyetlerini yazan Eksem b. Sayfî'nin (ö. 9/630) meselleri yazılırdı (Ebû Hâtım es-Sicistânî, s. 8-24). Ebû Ubeyd el-Bekrî *Faşlû'l-mağâl*'inde sahâbî, hatip ve nesep âlimi Suhâr b. Abbas el-Abdî'nin *Kitâbü'l-Emşâl*'inden bir meselin aslı hakkında uzun bir hikâye nakletmiştir. Bekrî, Ubeyd b. Şeriyye el-Cürhümî'nin (ö. 67/686) *Kitâbü'l-Emşâl*'inden birçok aktarma yapmış, Ali b. Zeyd el-Beyhâkî de *Gurerü'l-emşâl*'inde Seâlibî'nin onu şerhettiğini kaydetmiştir. Yine Bekrî, eyyâmü'l-Arab âlimi İläka b. Kürşüm el-Kilâbî'nin elli varak olduğu kaydedilen (İbnü'n-Nedîm, s. 152), Câhiliye mesellerinin hadise ve kıssalarına dair olduğu anlaşılan eserinden birçok nakil yapmıştır. Ebû Amr b. Alâ'nın *Kitâbü'l-Emşâl*'inin, birçok eserde yer alan nakillerden öncekilerin yalnız kıssaları ele alan özelliğine karşılık hem bu yöne hem de lugat ve gramer boyutuna temas eden ilk mükemmel eser olduğu anlaşılmaktadır. Şarkî b. Kutâmî'nin eserinin ilk üç eser gibi kıssa ağırlıklı olduğu bundan yapılan alıntılardan belli olmaktadır.

Mufaddal ed-Dabbî'nin *Kitâbü'l-Emşâl*'i 160 kadîm meselin kıssalarını açıklayan ve zamanımıza ulaşan ilk eserdir (İstanbul 1300; Kahire 1327; Beyrut 1981). Müerric es-Sedûsî'nin *Kitâbü'l-Emşâl*'i

lugavî izah ağırlıklıdır (nşr. Ahmed b. Du-beyb, Riyad 1970; nşr. R. Abdüttewvâb, Kahire 1971). Ma'mer b. Müsennâ'nın *el-Emşâl*'i lugat, gramer, kıssa, şiir açıklamalı, müvelled olanlara işaret eden temel eserlerden biridir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-Emşâl*'i meselleri bütün yönleriyle inceleyen ve günümüze ulaşan ilk mükemmel eser olup konularına göre düzenlenmiştir (nşr. R. Sellheim, Leiden 1954; nşr. A. Katâmiş, Dimaşk-Beyrut 1400/1980). Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin şerhi (*Faşlû'l-mağâl fi şerhi Kitâbi'l-Emşâl*) yayımlanmıştır (nşr. Abdülmecîd Âbidîn – İ. Abbas, Hartum 1958; Beyrut 1971). Muhammed b. Habîb'in *el-Emşâl 'alâ ef'alü min* adlı eserinin (TSMK, nr. 1019; Ahlwardt, VII, 627, nr. 8729) bir cüzünü Muhammed Hamîdullah neşretmiştir (MMİr, IV [1956], s. 44-45). Mufaddal b. Seleme *el-Fâhîr fi'l-emşâl*'inde (nşr. C. A. Storey, Leiden 1915; nşr. Abdülhalîm et-Tahâvî, Kahire 1960), Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî *ez-Zâhir fî me'ânî kelimâtî'n-nâs*'inde (nşr. Hâtım Sâlih ed-Dâmin, I-II, Bağdad 1979) dua, teşbih, tâziye, tebrik, selâm vb.ni de emsale dahil etmiştir. Hamza el-İsfahânî'nin *ed-Dürretü'l-fâhîre*'si (nşr. Abdülmecîd Katâmiş, I-II, Kahire 1971-1972; nşr. Fehmî Sa'd, Beyrut 1988) ef'alü min klîşesiyle başlayan emsale dair en kapsamlı kitaptır. Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Cemheretü'l-emşâl*'i (Bombay 1307; Kahire 1310; nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm – A. Katâmiş, Kahire 1964; Beyrut 1988), birçok meseli dayısı Hasan b. Abdullah el-Askerî'nin kitabından aktarmış olsa da ihatalı temel eserlerdendir. Meydânî'nin *Mecma'u'l-emşâl*'i (Bulak 1284; Tahran 1290, Kahire 1310, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire 1955) bu alanda en kapsamlı klasik eser olup alfabetik düzenlenmiş otuz bölümden meydana gelmektedir. İlk yirmi sekiz bölüm kadîm meseller, müvelled meseller, ef'alü min meselleri olarak üç alt bölüme ayrılır. 29. bölüm mesellerde çok geçen eyyâmü'l-Arab'a, 30. bölüm Hz. Peygamber'in ve sahâbenin mesel ve vecîzelerine ayrılmıştır. Eser 6080 mesel içermekte olup bunların 5080'i kadîm, 1000'i müvelledir. Muhammed b. Ahmed el-Huzâî ve Yûsuf b. Tâhir el-Hûyî bu kitabı ihtisar etmişlerdir (*Ferâ'idü'l-harâ'id fi'l-emşâl ve'l-hikem*; Köprülü Ktp., nr. 1346); Zemahşerî'nin *el-Müstakşâ fi'l-emşâl*'i (nşr. M. Abdülmuîd Han, Haydarâbâd 1962) titiz alfabetik tasnifi, 3461 meseliyle alanında önemli teliflerdendir, ancak daima çağdaşı Meydânî'nin eserinin gölgesinde kal-

miştir. Bunlardan başka diğer kadîm ve müvellid meseller, çeşitli yer, yöre ve şehirlerin halk meselleri hakkında, ayrıca peygamber, şair, filozof ve bilge şahsiyetlere ait hikmet ve mesellere dair derleme, açıklama, neşir ve bilimsel veya mukayeseli inceleme şeklinde eski yeni çok sayıda çalışma yapılmıştır (Ahlwardt, VII, 627-628, nr. 8729; Sellheim, bk. bibl.; M. Ebû Sûfe, s. 29-37; Abdülmecîd Katâmiş, s. 39-120; Emîl Bedî Ya'kûb, I, 73-219). Çağdaş yazarlardan Emîl Bedî Ya'kûb'un *Mevsû'atü emşâli'l-'Arabî* (I-VII, Beyrut 1415/1995, I. cildi incelemidir) ve *Mevsû'atü'l-emşâli'l-Lübânîyye'si* (I-III, Beyrut 1989), Affî Abdurrahman'ın *Mu'cemü'l-emşâli'l-'Arabîyyeti'l-kadîme'si* de (I-II, Riyad 1405/1985) önemli eserlerdendir. M. Ebû Sûfe, Abdülmecîd Katâmiş, Abdülmecîd Âbidîn'in çalışmaları meselleri çeşitli yönlerden bilimsel olarak incelemektedir.

Batî'da Arap mesellerine dair inceleme, derleme, neşir, karşılaştırma vb. şekildedeki çalışmalar, Joannes Drusus'un 1591'de 200 Arap meselini ele aldığı *Apophthegmata Ebraeorum ac Arabum*'u ile başlamış (2. bs., Leiden 1612), bunu Thomas Erpenius'un *Proverbiorum Arabicorum Centuriae duae*'u (Leidae 1615) ve *Locmani Sapientis*'i (Leidae 1615), J. Hambroeus'un *Proverbia Arabica*'sı (Paris 1632) gibi çok sayıda çalışma izlemiştir. Çağdaş yazarlardan Rudolf Sellheim'in *Emşâlü'l-'Arabîyyeti'l-kadîme'si* (Ar. trc. R. Abdüttevâb, Beyrut 1391/1971) önemli eserlerdendir (Arap mesellerine ilişkin Batî'da yapılan çalışmalar için bk. bibl.; Sellheim, s. 13-20; Emîl Bedî Ya'kûb, I, 247-251).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "mşl" md.; *Li-sânü'l-'Arab*, "mşl" md.; *Nouveau Larousse illustrée*, Paris, ts., "Pénélope", "Sysyphe" md-leri; Mufaddal ed-Dabbî, *Emşâlü'l-'Arab* (nşr. İhsan Abbâs), Beyrut 1401/1981, neşreden giriş, s. 5-6, 36-44; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emşâl* (nşr. Abdülmecîd Katâmiş), Beyrut 1400/1980, neşreden giriş, s. 17-22, ayrıca bk. tür.yer.; Ebû Hâtım es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mu'ammerin* (nşr. I. Goldziher), Leiden 1899, s. 8-24, 61-63; Mufaddal b. Seleme, *el-Fâhîr* (nşr. Abdülalîm et-Tahâvî - M. Ali en-Necâr), Kahire 1380/1960, neşreden giriş, s. d-h; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferid*, III, 76-80; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egânî*, IV, 36; Hamza el-İsfahânî, *ed-Dürretü'l-fâhire* (nşr. Abdülmecîd Katâmiş), Kahire 1971-72, I-II, tür.yer.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 152; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretü'l-emşâl* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm - Abdülmecîd Katâmiş), Kahire 1384/1964, I, tür.yer.; ayrıca bk. neşreden giriş, I, t-y; Seâlibî, *Şimârü'l-kulûb* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1985,

s. 39-46; Meydânî, *Mecma'u'l-emşâl* (nşr. M. M. Abdülhamîd), I-II, tür.yer.; Zemahşerî, *el-Fâih*, I, 225; Ebû'l-Mehâsin M. b. Ali el-Abderî eş-Şeybî, *Timsâlü'l-emşâl* (nşr. Es'ad Zübân), Beyrut 1402/1982, neşreden giriş, I, 55-57; ayrıca bk. tür.yer.; İbşîhî, *el-Müstetraf*, Kahire 1320, s. 27 vd.; Hasan el-Yûsî, *Zehrü'l-ekem fi'l-emşâl ve'l-hikem* (nşr. Muhammed Haccî - Muhammed el-Ahdar), Dârülbeyzâ 1401/1981, I, 19-57; ayrıca bk. tür.yer.; Grünbaum, *Neue Beiträge zur Semitischen Sagenkunde*, Leiden 1893, s. 40-49; Ahlwardt, *Verzeichniss*, VII, 627-628, nr. 8729; O. Eissfeldt, *Der Maschal im Alten Testament*, Giessen 1913, tür.yer.; J. Barth, "Arabische parallelen zu den proverben", *Festschrift D. Hoffmann*, Berlin 1914, s. 38-45; W. Bonser - T. A. Stephens, *Proverb Literature*, Londres 1930, s. 355-368, 394-398; R. Sellheim, *Die klassisch arabischen Sprichwörter Sammlungen, insbesondere die des Abu Ubaid*, La Haye 1954, s. 8-20, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *el-Emşâlü'l-'Arabîyyeti'l-kadîme* (trc. ve nşr. Ramazan Abdüttevâb), Beyrut 1391/1971, s. 21-35, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., "On the Kitâb al-amşâl of al-Yûsî", *Oriens*, XXXI (1988), s. 357-359; a.mlf., "Matthal", *El* (Fr.), VI, 805-815; A. Bloch, "Zur Altarabischen Sprichdichtung", *Westöstliche Abhandlungen*, Wiesbaden 1954, s. 181-234; Abdülmecîd Âbidîn, *el-Emşâl fi'n-neşri'l-'Arabîyyi'l-kadîm*, Kahire 1375/1956, tür.yer.; O. E. Moll, *Sprichwörter Bibliographie*, Frankfurt 1958, s. 482-502, 573; a.mlf., "Über die ältesten Sprichwörter Sammlungen", *Proverbi-um*, VI, Columbus-Ohio 1966, s. 113-120; Enis Füreyya, *Ahîkâr hakîm mine's-şarkı'l-edne'l-kadîm*, Beyrut 1962, tür.yer.; S. D. Goitein, *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden 1968, s. 361-379; J. M. Sasson, *Oriental wisdom, Six Essays of the Sapiental Traditions of Eastern Civilisations*, Massachusetts 1981, s. 1-131; M. Ebû Sûfe, *el-Emşâlü'l-'Arabîyye ve meşâdiruhâ*, Amman 1402/1982, tür.yer.; Abdülmecîd Katâmiş, *el-Emşâlü'l-'Arabîyye*, Dımaşk 1988, tür.yer.; Emîl Bedî Ya'kûb, *Mevsû'atü'l-emşâli'l-Lübânîyye*, Beyrut 1989, I, 15-76; ayrıca bk. tür.yer.; Şevki Dayf, *el-'Asrû'l-Câhili*, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 404-409; E. Rehatsek, "Some Parallel Proverbs in English, Arabic and Persian", *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society*, XIV, Bombay 1878-80, s. 86-116; C. Brockelmann, "Alt-türkistanische Volksweisheit", *Ostasiatische Zeitschrift*, VIII, Berlin 1920, s. 50-73; a.mlf., "Matthal", *El* (Fr.), III, 461-464; R. Jente, "German Proverbs from the Orient", *Publications of the Modern Language Association of America*, XLVIII (1933), s. 17-37; Ch. A. Ferguson - J. M. Echols, "Critical Bibliography of Spoken Arabic Proverb Literature", *Journal of American Folklore*, LXV/255, Boston-New York 1952, s. 67-84; R. Blachère, "Contribution à l'étude de la littérature proverbiale", *Arabica*, I/1, Leiden 1954, s. 53-83; S. P. Brock, "A Piece of Wisdom Literature in Syriac", *JSS*, XIII (1968), s. 212-217; W. P. Zenner, "Ethnic Stereotyping in Arabic Proverbs", *Journal of American Folklore*, LXXXIII, Boston-New York 1970, s. 417-429; T. Fâhd, "Psychologie animale", *Revue de synthèse*, LXI-LXII, Paris 1971, s. 5-43; LXV-LXVI (1972), s. 43-63; LXXV-LXXVI (1974), s. 233-236; XCII (1978), s. 307-356; Abdülhâdî el-Fuâdî, "Baḥş fi'l-emşâli'l-'Arabîyye", *Sumer*, XXIX, Bağdad 1973, s. 83-106; XXX (1974), s. 27-46;

Yûsuf İzzeddin, "et-Ta'bîr 'anî'n-nefs fi'l-emşâli'l-'Arabîyye", *MMilr*, XXXI/1, Bağdad 1400/1980, s. 149-167; D. Gutas, "Classical Arabic Wisdom Literature", *JAOS*, CI (1981), s. 49-86.

İSMAİL DURMUŞ

□ HADİS. Hadis literatüründe Hz. Peygamber'in meselleri "emsâlü'l-hadîs" tabiriyle ifade edilir. Resûlullah, Arapça'yı mükemmel konuşan bir toplumda doğup büyüdüğü için bu dilin inceliklerine vâkıftı. Zaman zaman meseller söyler, gereğinden fazla konuşmaktan ve yapmacık tavırlardan hoşlanmazdı (Tirmizî, "Birr", 71). Abdullah b. Amr b. Âs'ın Resûl-i Ekrem'den 1000 mesel öğrenip ezberlediğini söylemesi (*Müsned*, IV, 203) bu mesellerin çokluğunu göstermektedir.

Hadislerde meseller başlıca iki şekilde kullanılmıştır. Bunlardan biri, anlaşılması zor konuların Kur'an-ı Kerîm'de olduğu gibi mukayeseye dayanan terimlerle anlatılmasıdır. Meselâ Allah Teâlâ'nın Peygamber'i vasıtasıyla gönderdiği ilim ve hidayet in toprağa düşen bol yağmura benzediğini ve bu yağmur karşısında insanların üç kısma ayrıldığını, bazılarının yağmur suyunu emen ve bol nebat bitiren iyi cins toprağa, bazılarının suyu içine çekmeyip başkalarının istifadesi için tutan killi toprağa, bazılarının da yağmur suyundan kendisi faydalanmadığı gibi başkalarının da istifadesine imkân vermeyen kaygan toprağa benzediğini ifade etmesi (Buhârî, "İlim", 20; Müslim, "Fezâ'il", 15) bu şeklin en tanınmış örneklerinden biridir. Genellikle "meselü..." kelimesiyle başlayan ve Kur'an'ın maksat ve hedeflerine uygun olan bu tür emsale bir başka örnek olarak hastalık ve sıkıntılar içindeki mümini rüzgârın estiği tarafa kolayca yatan, fakat kırılmayan yeşil ekine, Hak'tan yüz çeviren kötü kimseyi de şiddetli rüzgârın bir defada sökü� attığı dağ servisine benzeten hadis zikredilebilir (Buhârî, "Merdâ", 1; Müslim, "Şifâtü'l-münâfikîn", 59, 60). Bu tür hadisler *Kütüb-i Sitte*'de ve diğer hadis kaynaklarında dağınık halde bulunmaktadır. Tirmizî bunlardan on dördünü "Ebvâbü'l-emşâl 'an Resûlillâh" başlığı altında bir araya getirmiştir ("Edeb", 76-82).

Hadislerde görülen ikinci tür meseller, veciz konuşma özelliğine sahip olan Hz. Peygamber'in (bk. CEVÂMİU'L-KELİM) darbimesel halinde yaygınlaşan özlü sözleridir. Onun Huneyn Gazvesi'nde savaşın şiddetlendiği anda söylediği, "Bu tandırın kızıştığı zamandır" sözü ile (Müslim, "Cihâd", 76) "İktisat eden muhtaç olmaz"